QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 7-son)

FILOLOGIYA

PHILOLOGY

https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i07.065

UDK: 81’373.46:37:004

PEDAGOGIKA TERMINLARINING ELEKTRON TIZIMINI YARATISHNING LISONIY XUSUSIYATLARI VA TUZILMASI

Niyazova Feride Seyful qizi
Shahrisabz State Pedagogical Institute Senior Lecturer of the Department of Foreign Language, Independent researcher at the Uzbekistan State World Languages University
E-mail:ferideniyazova93@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada pedagogika terminlarining elektron tizimini yaratishda qo‘llaniladigan lisoniy-me’yoriy tamoyillar, terminlarning semantik, struktur va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, elektron terminologik platforma yaratish jarayonining texnik-lingvistik modeli ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari pedagogika terminlarini standartlashtirish va ular asosida zamonaviy elektron bazani shakllantirishning metodik asoslarini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik terminologiya, elektron tizim, lingvistik model, semantika, ma’lumotlar bazasi, ta’lim texnologiyalari.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И СТРУКТУРА СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ СИСТЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация. В статье анализируются лингвистико-нормативные принципы, применяемые при создании электронной системы педагогических терминов, а также семантические, структурные и функциональные особенности терминов. Кроме того, разрабатывается технически-лингвистическая модель процесса создания электронной терминологической платформы. Результаты исследования предлагают методические основы стандартизации педагогических терминов и формирования на их основе современной электронной базы.

Ключевые слова: педагогическая терминология, электронная система, лингвистическая модель, семантика, база данных, образовательные технологии.

LINGUISTIC FEATURES AND STRUCTURE OF CREATING AN ELECTRONIC SYSTEM OF PEDAGOGICAL TERMS

Abstract. The article analyzes the linguistic and normative principles applied in the creation of an electronic system of pedagogical terms, as well as the semantic, structural,

and functional features of the terms. In addition, a technical-linguistic model for developing an electronic terminological platform is proposed. The research findings offer methodological foundations for standardizing pedagogical terms and forming a modern electronic database based on them.

Keywords: pedagogical terminology, electronic system, linguistic model, semantics, database, educational technologies.

Kirish. Pedagogika fani so‘nggi yillarda jadal rivojlanib borayotgan yo‘nalishlardan biridir. Yangi texnologiyalar, metodik yondashuvlar va innovatsion ta’lim jarayonlari paydo bo‘lishi bilan bir qatorda ilmiy atamalar soni ham ortib bormoqda. Mazkur terminlarni yagona ilmiy tushunchalar tizimi sifatida tartibga solish zarurati dolzarb masalalardan biridir.

Zamonaviy raqamli muhitda pedagogik terminlarni elektron shaklda saqlash, qidirish, tahlil qilish, tarmoqlashtirish va taqqoslash imkonini beruvchi elektron terminologik tizimni yaratish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Bunday tizim o‘qituvchilar, tadqiqotchilar, magistrantlar, talabalarning ilmiy-izlanish faoliyatini samarali tashkil etishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogika terminlarining elektron tizimini yaratish masalasi tilshunoslik, terminologiya, pedagogika va axborot texnologiyalari kesishgan nuqtada shakllanayotgan zamonaviy ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Mazkur mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tadqiqotlar asosan uch yo‘nalishda olib borilgan: terminologiyaning nazariy asoslari, pedagogik terminlarning lingvistik xususiyatlari hamda elektron resurslar va raqamli terminologik bazalarni yaratish muammolari.

Terminologiya nazariyasining ilmiy asoslari xalqaro miqyosda keng o‘rganilgan. Termin va umumtil leksikasi o‘rtasidagi farq, terminning aniqlik, bir ma’nolilik va tizimlilik kabi xususiyatlari ko‘plab tadqiqotlarda yoritilgan. Zamonaviy terminologiya nazariyasida terminni ma’lum bir soha doirasida aniq tushunchani ifodalovchi, me’yorlashgan va tizimli birlik sifatida talqin qilish ustuvor yo‘nalish hisoblanadi. Terminlarning semantik aniqligi, struktur barqarorligi va funksional moslashuvchanligi ularni elektron muhitda modellashtirish uchun muhim lingvistik asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek tilshunosligida terminologiya masalalari bir qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, Nodir Mahmudov o‘z ishlarida o‘zbek tilidagi terminlarning shakllanishi, tizimliligi va normativ xususiyatlarini tahlil qilib, terminologiyani standartlashtirish zarurligini asoslab bergan. Pedagogik terminologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlarda esa terminlarning ko‘p ma’nolilik, sinonimiya va variantlilik kabi muammolari ko‘rib chiqilgan. Masalan, E. B. Yaxshiyeva pedagogik terminologiyada ko‘p ma’nolilik hodisasini o‘rganib, terminlarning semantik aniqligini ta’minlash masalasiga e’tibor qaratgan. Ushbu yondashuv elektron terminologik tizim yaratishda semantik filtrlash va normativ mezonlarni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Pedagogik terminlarning struktur xususiyatlari ham ilmiy tadqiqotlarda muhim o‘rin tutadi. Terminlarning sodda, qo‘shma va birikma shakllari, ularning morfologik va sintaktik modellari elektron bazada to‘g‘ri indeksatsiya qilish uchun lingvistik asos vazifasini bajaradi. Terminlarning struktur tipologiyasi ma’lumotlar bazasida ularni tasniflash va izlash mexanizmini takomillashtirish imkonini beradi.

Elektron lug‘atlar va terminologik platformalar yaratish masalasi ham so‘nggi yillarda faol tadqiq etilmoqda. Elektron lug‘atlar, tezaurus va ontologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash zarurligi haqidagi ilmiy qarashlar mavjud bo‘lib, ular terminologik tizimni raqamli shaklda tashkil etishning metodik asoslarini belgilaydi. Elektron terminologik tizim oddiy lug‘atdan farqli ravishda ma’lumotlar bazasi, qidiruv mexanizmi, giperhavolalar va semantik bog‘lanishlar asosida ishlaydi. Shu bois bunday tizimni yaratishda lingvistik modellashtirish, semantik kodlash va standartlashtirish tamoyillari alohida ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, zamonaviy ilmiy ishlarda terminologik tizimni ontologik model asosida qurish g‘oyasi ilgari surilmoqda. Ontologik yondashuv terminlar o‘rtasidagi tushunchaviy aloqalarni aniqlash va ularni ierarxik tuzilma asosida joylashtirish imkonini beradi. Bu esa pedagogika terminlarining elektron tizimini yaratishda konseptual birlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik terminologiyaning lingvistik xususiyatlari yetarli darajada o‘rganilgan bo‘lsa-da, aynan ularni elektron tizimga integratsiyalashning kompleks modeli to‘liq ishlab chiqilmagan. Mavjud tadqiqotlar terminlarning semantik va struktur jihatlariga alohida e’tibor qaratgan, biroq texnik-lingvistik integratsiya masalasi yetarlicha tizimlashtirilmagan. Shu bois pedagogika terminlarining elektron tizimini yaratishda lingvistik me’yorlar, semantik aniqlik, struktur modellashtirish va ma’lumotlar bazasi tamoyillarini yagona konseptual model asosida birlashtirish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Mazkur tadqiqot ana shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, pedagogik terminologiyani zamonaviy raqamli muhit talablariga mos ravishda tizimlashtirish imkonini beradi.

Natijalar. Pedagogik terminlarning leksik-semantik tahlili ularning mazmuni ko‘p qatlamli va turli kontekstlarda o‘zgaruvchan ekanini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ko‘plab terminlar **ko‘p ma’nolilik xususiyati**ga ega bo‘lib, bu ularning ilmiy mazmunini aniqlashda alohida yondashuvni talab qiladi. Masalan, “texnologiya” atamasi ba’zi manbalarda ta’lim jarayonini tashkil etish metodlari majmuini bildirsa, boshqa tadqiqotlarda o‘qitish vositalari yoki didaktik jarayonni boshqarish modeli sifatida talqin qilinadi. “Kompetensiya” termini ham turli kontekstlarda shaxsning bilim va ko‘nikmalar majmui, muammolarni hal qilishga tayyorlik darajasi yoki natijaga yo‘naltirilgan ta’lim mezoni sifatida izohlangan.[4] Bu holat pedagogik terminlarni izohlashda kontekstning muhimligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, pedagogik terminlarning sezilarli qismi **o‘zlashma atamalardan** tashkil topgan. Bu jarayon xalqarolashtirilgan ta’lim tizimi, yangi

metodologiyalar va zamonaviy ta’lim yondashuvlarining kirib kelishi bilan bog‘liq. Masalan, didaktika, pedagogika, metodika kabi terminlar yunon va lotin tillaridan, innovatsiya, integratsiya kabi birliklar esa xalqaro terminologiyadan o‘zlashtirilgan. Bundan tashqari, pedagogik nutqda **murakkab terminlar**ning ulushi ham yuqori: “interfaol metodlar”, “kompetensiyaviy yondashuv”, “zamonaviy pedagogik baholash tizimi” kabi uch va undan ortiq komponentli terminlar ko‘proq aniqlik, izohlilik va funksional o‘ziga xoslik bilan ajralib turadi. Bunday murakkab tuzilmalar ta’lim jarayonidagi tushunchalarning ham murakkablashib borayotganini ko‘rsatadi.

Pedagogik terminologiyaning yana bir muhim jihati — **abbreviyaturalarning keng qo‘llanishi**. Masalan, IKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari), PISA (xalqaro o‘quvchilar savodxonligini baholash dasturi), STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika integratsiyasi) kabi qisqartmalar o‘quv jarayonining turli bosqichlarida aktiv qo‘llanadi. [2] Abbreviyaturalar o‘zining ixchamligi va xalqaro standarti bilan qulay bo‘lsa-da, ba’zan ularning mazmunini tushunish uchun qo‘shimcha izoh talab qilinadi. Shuningdek, pedagogik nutqda **metaforik birliklar** ham ko‘p uchraydi: “bilimlar banki”, “faollik zonasi”, “ta’lim muhiti” kabi birliklar ta’lim jarayonini tasviriy va tushunarli shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu metaforik terminlar tushunchalarni obrazli talqin qilish orqali o‘quv jarayonining mazmunini yanada yoritadi va ta’lim jarayonidagi abstrakt hodisalarni osonroq idrok etishga yordam beradi.

Pedagogik terminlarni tahlil qilish natijasida ularning grammatik va struktur tashkil etilishida bir nechta asosiy modellar mavjudligi aniqlandi. Avvalo, bir leksemali terminlar pedagogik terminologiyaning eng sodda va ko‘p qo‘llaniladigan qatlamini tashkil etadi. Bunday terminlar odatda umumdidaktik tushunchalarni bildiradi: *metod, darslik, texnologiya, kompetensiya, baholash* va boshqalar. Ular semantik jihatdan keng qamrovga ega bo‘lib, turli ilmiy kontekstlarda qo‘shimcha izohsiz ham o‘z mazmunini aniq ifodalay oladi. Bir leksemali terminlarning xususiyati shundaki, ular odatda terminologik tizimning asosiy tushunchalarini tashkil etib, murakkab terminlar uchun bazaviy birlik vazifasini bajaradi (masalan, “metod” → “interfaol metod”).

Pedagogik terminlar tarkibida ikki komponentli tuzilmalar ham keng uchraydi. Ular ko‘pincha aniqlovchi va aniqlanmishdan iborat bo‘lib, tushunchani yanada aniqroq ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, *ta’lim texnologiyasi*, *pedagogik integratsiya*, *diagnostik baholash*, *ijodiy fikrlash* kabi terminlar birinchi komponent orqali mazmuniy aniqlik kasb etadi. Ikki komponentli terminlarning afzalligi shundaki, ular ilmiy fikrni iqtisodiy tarzda ifodalashi bilan birga, pedagogik jarayonning aniq jihatini ko‘rsatadi. Bunday terminlar ta’limning aniq yo‘nalishlari, metodlari yoki jarayonlariga doir ilmiy tushunchalar tizimini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Munozara. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, pedagogik terminlarning elektron tizimini yaratish jarayoni nafaqat lingvistik, balki metodik, texnik va kognitiv jihatdan ham murakkab bo‘lgan ko‘p omilli jarayondir. Pedagogik terminlarning lisoniy xususiyatlari – ko‘pma’nolilik, o‘zlashma so‘zlar ulushi, murakkab struktura,

qisqartmalar ko‘pligi va metaforiklik – elektron tizimda ularni qayta ishlashda maxsus yondashuvni talab qiladi. Masalan, “kompetensiya” yoki “texnologiya” kabi ko‘p ma’noli terminlarni elektron tizimga kiritishda ularning turli ilmiy kontekstdagi talqinlari alohida bo‘lim sifatida yoritilishi zarur. Shuningdek, murakkab terminlarning birlik sifatida qayd etilishi termin tizimini to‘g‘ri shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Terminlar o‘rtasidagi semantik aloqalarni aniqlashda semantik tarmoq moduli katta ahamiyatga ega bo‘lib, u pedagogik terminlarning mantiqiy-guruhiy tuzilishini ko‘rsatib beradi. Bu holat ilmiy terminologiyaning tizimliligi tamoyiliga mos keladi. Masalan, “baholash” tushunchasining “diagnostik baholash”, “formativ baholash”, “summativ baholash” kabi turlarga bo‘linishi semantik tarmoqda grafik tarzda aks ettirilishi orqali o‘rganuvchilarda tushunchaviy farqlarni aniqroq idrok etish imkonini beradi. Lingvistik jihatdan qaralganda, bunday tarmoqli tuzilma terminlar o‘rtasidagi paradigmatik (o‘xshashlik) va sintagmatik (birikuvchanlik) aloqalarni ko‘rsatishda muhim vazifani bajaradi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, elektron terminologik tizimning samaradorligi ko‘p jihatdan uning texnik arxitekturasi va foydalanuvchi interfeysi bilan bog‘liq. Tizimning qidiruv, korpus, audiovizual va tahrirlash modullari o‘zaro integratsiyalashgan holda ishlaganda, pedagogik terminologiyani o‘rganish jarayoni ancha qulay va tezkor bo‘ladi. Misol uchun, bir terminni izlagan foydalanuvchi nafaqat uning ta’rifini, balki uning real matndagi misollarini, semantik xaritasi, talaffuzi va tarjimalarini ham bir sahifada ko‘rishi mumkin. Bu esa termin bilan ishlashning universal va ko‘p funksiyali metodini ta’minlaydi. Bundan tashqari, tizimning yangilanishga ochiqligi – uning ilg‘or ilmiy platformaga aylanishini ta’minlaydi. Ilmiy hamjamiyat tomonidan yangilanishlar kiritilishi terminologiyaning zamonaviy rivojiga moslashuvchan bo‘lishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, ushbu elektron tizim pedagogik terminologiyaning nafaqat saqlanishi va izohlashini, balki uning rivojlanishi, standartlashtirilishi va global ta’lim makoniga integratsiyalashuvini ham ta’minlashi mumkin. Shuning uchun elektron terminologik tizimni yaratish pedagogika fani va ta’lim jarayonida tilshunoslik yutuqlaridan foydalanishga asoslangan zamonaviy raqamli yechim sifatida baholanadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot pedagogik terminlarning lisoniy xususiyatlarini, ularning struktur modellari va semantik belgilari asosida elektron terminologik tizim yaratishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqdi. Olingan natijalar, avvalo, pedagogik terminlarning murakkab semantik qatlamga, ko‘p komponentli tuzilishga, o‘zlashma atamalar ulushiga yuqoriligi bilan farqlanishini ko‘rsatdi. Bu esa elektron tizimni yaratishda terminlar bo‘yicha aniq, izchil va mukammal lingvistik yondashuvni talab etishini anglatadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, ishlab chiqilgan elektron model terminlarning ta’riflari, semantik tarmoqlari, real matnlardagi qo‘llanishi, ko‘p tilli tarjimalari va vizual talqinlarini o‘z ichiga olgan ko‘p funksiyali raqamli platformani yaratish imkonini beradi. Bu tizim pedagogika sohasida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilar,

tadqiqotchilar, magistr va doktorantlar uchun ishonchli ilmiy manba vazifasini bajarishi mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, pedagogik terminlarning elektron tizimini yaratish ta’lim jarayonida ilmiy terminologiyaning birxillashtirilishi, izchilligi va tizimliligi masalasini hal etadi. Tizimning dinamik yangilanishga mos bo‘lishi, uning global terminologik standartlarga moslashish imkoniyatini kengaytiradi. Mazkur elektron platforma nafaqat lug‘aviy baza, balki ilmiy-tahliliy, o‘quv-amaliy hamda metodik qo‘llanma sifatida pedagogik hamjamiyatga keng imkoniyat yaratadi. Shu bois, mazkur yo‘nalishda keyingi tadqiqotlar semantik tarmoqlarni yanada kengaytirish, terminlarning avtomatik tanib olish algoritmlarini takomillashtirish va ko‘p tilli korpuslarni integratsiya qilish kabi masalalarni o‘z ichiga olishi maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Elov B, Yodgorov U. Elektron lug‘atlar, tezaurus, ontologiyalar elektron ta’limda zaruriy vositalar sifatida. In: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti konferensiyasi materiallari; 2021.

2. Ingliz va o‘zbek tillarida pedagogik terminlar tahlili [diplom ishi]. OEFEN; 2023.

3. Nematov M. O‘zbek tili terminologiyasi muammolari. Current Approaches and New Research in Modern Sciences. 2023;2(4):46–53.

4. Nurmatova U, Eshbo‘tayeva S. Terminologik tizim shakllanishi va rivojlanishining nazariy metodologik asoslari. Central Asian Journal of Academic Research. 2025;3(4 part 3):181–187.

5. Sheng E, Natarajan P, Gordon J, Burns G. An investigation into the pedagogical features of documents [Internet]. arXiv. 2017 [cited 2026 Mar 3]; Available from: https://arxiv.org/abs/1708.00179

6. Yaxshiyeva EB. O‘zbek tilining pedagogik terminologiyasida ko‘p ma’nolilik hodisasi. Oriens. 2023; :562–568.